

Кирилюк В. А. – кандидат юридичних наук, начальник кафедри пенітенціарної діяльності Інституту кримінально-виконавчої служби

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО СУСПІЛЬНО КОРИСНОЇ ПРАЦІ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Попри те, що вітчизняна система виконання покарань упродовж останніх років зазнала суттєвих змін, зумовлених, зокрема, узгодженням кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування з міжнародними стандартами щодо забезпечення виконання кримінальних покарань і реалізації прав засуджених, низка проблем залишилася нерозв'язаною. Окреслене питання набуває актуальності у сфері організації та залучення засуджених до суспільно корисної праці, оскільки це один з головних засобів виправлення та ресоціалізації. Протягом відбування покарання в установах виконання покарань засуджені мають бути орієнтовані на повернення до суспільства, залучення до оплачуваної праці, навчання, отримання нової професії, відмову від «психології правопорушника», оскільки основним показником ефективності діяльності органів й установ виконання покарань є відсутність рецидиву злочинів.

Залучення засуджених, позбавлених волі, до суспільно корисної праці практикують у різних країнах світу. Загальні принципи організації праці засуджених утілені в нормах міжнародних нормативно-правових актів (Мінімальних стандартних правилах ООН поводження з ув'язненими, Європейських пенітенціарних правилах тощо). Хоча вони мають рекомендаційний характер, більшість країн використовують ці норми як підґрунтя під час формування національного законодавства. Досвід закордонних країн щодо залучення засуджених до позбавлення волі до праці передбачає: обов'язкове залучення до праці (Німеччина, США, Норвегія, Швеція, Австрія, Франція, Фінляндія, Японія); за бажанням засудженого (Великобританія, Іспанія, Чехія, Італія, Словенія, Канада, Данія, Польща, Молдова, Нідерланди).

Конституція України визначає, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63); право

кожного на працю (ст. 43) передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Право засуджених на працю є тим правом, що найчастіше порушують або не цілком адекватно реалізують на практиці. Це зумовлено подвійним характером праці засуджених: з одного боку – це їх право, з іншого – один з основних засобів виправлення та ресоціалізації.

Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Залучення до праці спрямоване, насамперед, на приучення засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя, зокрема й подальшого життя на волі, щоб, звільнившись із установи виконання покарань, особа мала певні навички та вміння, які нададуть їй можливість знайти законні засоби для існування та допоможуть безболісно повернутися в соціум.

Залучення засуджених до праці має не тільки економічну, а й виховну мету, забезпечуючи процес виправлення та ресоціалізації. Праця засуджених виконує певні функції: виховну, економічну, соціальну, оздоровчу, забезпечення процесу відшкодування засудженими збитків, завданих злочинами, і виконання інших майнових зобов'язань. Крім того, стаж роботи в місцях позбавлення волі зараховують у загальний трудовий стаж, засудженим надають трудові відпустки, вони підлягають соціальному страхуванню, зароблені кошти можна витратити на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності, допомогу родині, відшкодування завданих збитків.

Кримінально-виконавчий кодекс (КВК) України передбачає для засуджених два типи трудової діяльності: перший – це оплачувана праця, що є формою реалізації права на оплачувану працю (ст. 8, 107, 118 КВК України); другий – це безоплатна праця: роботи з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжні роботи із забезпечення колоній продовольством (ст. 118 КВК України). Ці типи праці різняться можливістю отримання прибутку, видами виконуваних дій і процедурою залучення.

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого» від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII суспільно корисна праця як засіб впливу на засуджених до

позбавлення волі втратила обов'язковість і трансформувалася у право. Адміністрація установ виконання покарань зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею.

Станом на початок 2017 р. у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби налічувалося 140 установ виконання покарань (з них – 31 слідчий ізолятор). На території, що підконтрольна українській владі, 113 установ виконання покарань, 29 слідчих ізоляторів. В установах виконання покарань функціонує 111 підприємств/майстерень. Протягом останніх десяти років кількість засуджених у цих установах зменшилася з 105,1 тис. у 2006 р. до 55,1 тис. у 2015 р. Станом на початок 2017 р. загальна кількість засуджених становить 60 399 (з них у кримінально-виконавчих установах – 42 600, у слідчих ізоляторах – 17 495).

Кількість працевлаштованих засуджених зменшилася з 37,1 тис. (35,3 %) у 2006 р. до 16,2 тис. (29,4 %) у 2015 р. Кількість працевдатних засуджених зменшилася з 73,3 тис. (69,7 %) у 2006 р. до 32,1 тис. (58,3%) у 2015 р. Відсоток працевлаштованих засуджених від загальної кількості працевдатних у 2015 р. становить близько 50 %. Зменшилася кількість робочих місць на підприємствах/майстернях установ виконання покарань з 37,1 тис. у 2006 р. до 16,2 тис. у 2015 р. Станом на третій квартал 2016 р. в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України відбувалося покарання 16 556 засуджених, які мали виконавчі листи. Загальна сума позовів за виконавчими листами протягом третього кварталу 2016 року становила 394 076,7 тис. грн. Загальна сума погашених засудженими позовів за виконавчими листами станом на третій квартал 2016 року становила 2544,8 тис. грн. Загальна сума заборгованості засуджених перед позивачами станом на третій квартал 2016 р. становить 13448,11 тис. грн.

Серед причин низького рівня залучення засуджених до праці слід зазначити: критичний стан підприємств установ виконання покарань, що не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці та спричиняє несформованість у засуджених мотивації. Незалучення засуджених до праці та незайнятість їх

суспільно корисною діяльністю протягом відбування призначеного строку покарання тягне за собою: збільшення витрат держави на утримання засуджених; невідшкодування завданих злочином збитків; порушення встановленого порядку й умов відбування покарання; ускладнення криміногенної обстановки; складнощі постпенітенціарної адаптації та ресоціалізації; відсутність/утрату виробничої кваліфікації, досвіду; формування звички не працювати та перебувати «на утриманні». Крім цього, суттєвою проблемою є відсутність коштів на задоволення першочергових потреб під час відбування покарання та після звільнення.

З-поміж інших причин відсутності в засуджених бажання працювати можна виокремити такі: високий ступінь популярності злочинного способу життя серед засуджених, що зобов'язує сприймати працю як те, що суперечить їхнім переконанням; вплив кримінальної субкультури та стратифікації в середовищі засуджених; небажання виконувати одноманітну та низькооплачувану роботу тощо.

Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне запропонувати такі шляхи вдосконалення порядку організації/залучення засуджених до суспільно корисної праці:

1. Внести зміни до ст. 118 КВК України «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці», зобов'язавши їх працювати.

Залишити дозвіл працювати за бажанням залежно від висновку лікарської комісії засудженим, які досягли пенсійного віку; інвалідам I та II груп; хворим на активну форму туберкульозу; жінкам із вагітністю строком понад чотири місяці; жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях. Принцип обов'язковості праці засуджених не суперечить міжнародним нормам. У Мінімальних стандартних правилах поводження із в'язнями зазначено, що всі засуджені зобов'язані працювати відповідно до їх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем (ст. 71).

2. Водночас праця засуджених може мати ресоціалізаційний, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності за наявності відповідної мотивації. Праця має стати потребою. Засуджений повинен бачити результати своєї праці й усвідомлювати їх.

З метою посилення мотивації засуджених під час залучення їх до суспільно корисної праці пропонуємо внести зміни до кримінально-виконавчого законодавства, передбачивши систему додаткових пільг і переваг: користування додатковими оплачуваними послугами, поліпшеними побутовими умовами тримання тільки за кошти, зароблені в установі виконання покарань; короткострокові відпустки; проведення побачень за межами установи виконання покарань; вихід за межі установи у вихідні та святкові дні; пільговий залік відбутого строку покарання (наприклад, зарахування трьох днів відбутого покарання за чотири або одного дня відбутого покарання за півтора залежно від виду робіт); чітко визначити та закріпити на законодавчому рівні можливість умовно-дострокового звільнення та заміни не відбутої частини покарання більш м'яким тільки для тих засуджених, які працюють в установі виконання покарань; можливість накопичення засудженими на особових рахунках коштів (що дасть змогу забезпечити себе чи свою родину протягом першого часу після звільнення; погасити майнові зобов'язання тощо).

3. Доповнити ч. 3 ст. 107 КВК України абзацом сьомим такого змісту: «Засуджені, які мають виконавчі листи, а також зобов'язані відшкодувати завдану шкоду відповідно до статей 136 і 137 цього Кодексу, повинні працювати в місцях і на роботах, які визначені адміністрацією виправної колонії. Відмова від таких робіт тягне відповідальність за невиконання законних вимог адміністрації виправної колонії».

4. З метою забезпечення якісного професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі залучати до програм професійної підготовки засуджених в установах виконання покарань регіональні центри зайнятості населення; запровадити скорочений робочий день для засуджених, які працюють і навчаються; забезпечити можливість отримання засудженими конкурентоздатних, затребуваних на ринку праці професій; навчання засуджених сучасних видів діяльності.